

אני ואתה עומדים בזירה¹

או ניצחת או ניצחתי

שמות רבה פרשה כז, סימן ט²

"וישמע יתרו" - זהו שכתוב: "בני אם ערבת לרעך, תקעת לזר כפך... נלכדת באמרי פיך..." (משלי ו א-ג) - אמר רבי נחמיה: נאמרה על החברים.³ כל הימים שאדם חבר לא איכפת לו בצבור ואינו נענש עליו. נתמנה אדם בראש ונטל טלית,⁴ לא יאמר: לטובתי אני נזקק, לא איכפת לי בצבור. אלא כל טורח הצבור עליו. אם ראה אדם מעביר בְּגָא על חברו,⁵ או עובר עבירה ולא ממחה בידו, הוא נענש עליו. ורוח הקדש צווחת: "בני אם ערבת לרעך" - אתה ערב עליו. "תקעת לזר כפיד" - אמר לו הקב"ה: אתה הכנסת עצמך לזירה, ומי שהוא מכניס עצמו לזירה או נְצוּח או נְצוּח.⁶

¹ דף שכתבנו לפני עשור ומעלה זכינו לשוב ולדון בו השתא. "הפוך בה והפוך בה דכולה בה" (מסכת אבות ה כב) ו"אינו דומה השונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחת" (חגיגה ט ע"ב). ראה שולחן ערוך הרב הלכות תלמוד תורה פרק ב סעיף ג: "ולדברי הכל בתחילת לימודו של אדם בין במקרא בין במשנה בין בתלמוד, בכל יום, לא די לו בלימוד פעם ושתיים ושלש, אלא צריך לחזור על כל אחד פעמים רבות מאד. הכל לפי כח זכרונו של אדם כדי שיזכור היטב ... וכן היו עושים בימיהם שהיו לומדים בעל פה היו לומדים בתחילת לימודם רק ב' או ג' פרקים משניות או ברייתות בשבוע והיו חוזרים עליהם מאה פעמים ויותר. ואמרו חכמים אינו דומה השונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה פעמים ואחת, שזה נקרא עובד אלהים וזה נקרא לא עבדו כראוי". אמנם שם מדובר במשנה ותלמוד ואנו במדרש, אבל נראים הדברים גם למדרש שכשמו כן הוא, חוזר ונדרש. ואגב אורחא, נראה שמשפט זה עצמו: "אינו דומה השונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחת", הוא עצמו נושא שמן הראוי לדון בו, אולי בפרשת ואתחנן ("ושננתם לבניך").

² רב הרמז והסוד על הדרש והפשט בפרד"ס מדרש זה וגם בפעם המאה ואחת, איננו בטוחים שעמדנו עד סוף דעתו. אחרי כל ההסברים והערות השוליים "אשר במים מתחת לרקיע", בהם ניסינו כוחנו, אנו מבקשים את עזרת דולי המים ושותיהם שיאירו בו בעינינו ויחדו בו לבותינו לרדת אל פשט-רמז-דרש סודו של מדרש זה.

³ חבר הוא מי שמקפיד ומדקדק במצוות כמו דיני טומאה וטהרה ומצוות התלויות בארץ (הפרשת תרומות ומעשרות באופן מלא). "חבר אינו הולך לבית הקברות ואינו מגדל בהמה דקה ואינו נותן תרומה ומעשר לכהן עם הארץ ואינו עושה טהרות אצל עם הארץ ואוכל חולין בטהרה" (אבות דר' נתן נוסח א פרק מא). "חזקה על חבר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן" (פסחים ט ע"א) וגם "חבר אינו צריך התראה" (סנהדרין מא א). ולעניינו כאן, הכוונה לתלמיד חכם שיושב ועוסק בתורה ואינו נושא באחריות ציבורית (כויללניק בימינו...). ובתלמוד מופיע גם הרבה התואר "תלמיד חבר". ראה המדרשים על הפסוק בשיר השירים ח יג: "חברים מקשיבים לקולך", כגון בבא בתרא עה ע"א: "אין חברים אלא תלמידי חכמים". וראה זאת עוד, פירוש המשנה לרמב"ם מסכת דמאי פרק ב משנה ג: "חבר קורין לכל תלמיד חכמים. וכן קורין לתלמידי חכמים חברים. וקראום בשם זה מפני שחברותם זה לזה היא החברות האמתית מפני שהיא לשם שמים". משמע שכאשר תלמידי חכמים רבים זה עם זה, כבר אינם חברים תרתי משמע ואך חברותם לשמים בספק היא.

⁴ גלימה מיוחדת (טוגה) המסמלת בעל משרה. ראה אבן שושן. וכאן הוא כנראה המקור. ובמקרא: "שמלה לכה קצין תהיה לנו" (ישעיה ג ו). לא מצאנו מקורות נוספים, במדרשים, שנטילת טלית היא סמל לשלטון מלבד אולי זו המיוחדת של הקב"ה בעצמו בשעת בריאת העולם: "ר' שמעון בן יהוצבק שאל את ר' שמואל בר נחמני ואמר לו: כיצד ברא הקב"ה את האורה? אמר לו נעטף בטלית לבנה והבהיק העולם מאורו" (מדרש תהלים (בובר) מזמור קד, עפ"י בראשית רבה ג ד). אולי זה דומה ואולי לא.

⁵ עושה עוול או חסם. ראה בראשית רבה צג סימן ו: "בי אדוני - בְּגָא אתה מעביר עלינו" - דברי יהודה בנאמו ליוסף בתחילת פרשת ויגש (ראה דברינו של יהודה נראים לכל צד בפרשת ויגש). ובבראשית רבה יב י: "ר' יודן נשיאה שאלו לרבי שמואל בן נחמן: ... מהו שכתוב: סלו לְרַבְּב בְּעַרְבוֹת בְּיָה שְׁמו (תהלים סח ה)? אמר לו: אין כל מקום ומקום שאין לו איש ממונה על בְּיָה שלו. אנדיקוס במדינה ממונה על בְּיָה שלה, אגוסטוס במדינה ממונה על בְּיָה שלה, כך מי ממונה על בְּיָה של עולם? הקב"ה: בְּיָה שְׁמו - על בְּיָה של עולמו". אדם ששולט (לרעה) על חברו, מחייב את הדין להתערב. משחק מאד מתוחכם של הדרשן בין "בְּיָה" בעברית וביא ביוונית. ובאמת ר' יהודה נשיאה שם לא אוהב את דרשתו של ר' שמואל בן נחמן ומעדיף דרשה אחרת. שם, עכ"פ ביא הוא שלטון וממשל שממונה לתיקון העוול או שהוא עצמו יוצר עוול. ולפי Jastrow פירושו מס - מס דרכים (יוונית). ונראה שהכל משמעות אחת היא. וראה עוד פירוש רמב"ן לפרשת מקץ, בראשית מג כ, כאשר האחים מובאים לביתו של יוסף ומדברים לפני הממונה על הבית, שחולק על רש"י שם אשר מפרש ש"בי אדוני" הוא לשון בעיני ותחנונים, ומציע, בעקבות המדרש שלנו ודומים לו, שהפירוש הוא: "לשון צעקה ותרעומת על שבר ועל עוות דבר". ועד כאן בביא זו.

⁶ העימות הוא בין מי שהתמנה על הציבור ובין הציבור עצמו. נראה לפרש ש"נְצוּח או נְצוּח", איננו במובן שאו הממונה מנצח את הציבור או הציבור מנצח את המנהיג, אלא באופן חיובי יותר, שאו שיש עימות או שאין עימות. ניצחון לממונה ייחשב אם הוא מונע עימותים וחי בשלום עם הציבור, ואילו הפסד למנהיג הוא כאשר הוא בעימות מתמיד עם הציבור. ולעצם הרעיון של מינוי תלמידי חכמים וחובשי בית המדרש לתפקידים ציבוריים, ראה מחד גיסא: "אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו, שאם תזוז דעתו עליו - אומרין לו: חזור לאחוריק" (מסכת יומא כב ע"ב) ומאידך גיסא: "איזהו תלמיד חכם שממנין אותו פרנס על הציבור - זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר, ואפילו במסכת כלה" (מסכת שבת קיד ע"א). אולי בניגוד מה למדרש שלנו שלא ממליץ לתלמידי חכמים לצאת ממגדל השן אל החיים הציבוריים. וראה עוד על שני תלמידי חכמים, רבי אלעזר חסמא ורבי יוחנן בן גודגאד, שרבן גמליאל ביקש למנות אותם לתפקיד ציבורי (כדי לתת להם פרנסה, בעקבות בקשה של ר' יהושע) והתרה בהם: "כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם" (מסכת הוריות י ע"א). וראה עוד תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק ב הלכה ח שתלמיד חכם יכול "ליטול את השם" ולנהוג מנהג יחיד השונה מהציבור, אלא אם התמנה לפרנס על הציבור: "וכל דבר שהוא של שבח, לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד, עושה. תלמיד חכם עושה, אלא אם כן מינו אותו פרנס על הציבור".

אמר לו הקב"ה: אני ואתה עומדים בזירה, או ניצחת או ניצחתי,⁷

פרשת הדיינים

"כל מי שמוציא דין אמת לאמתו ... כאילו היה שותף עם הקב"ה במעשה בראשית" (מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דעמלק פרשה ב, בפרשתנו).

"כל פורענות שבאה לעולם לא באה אלא בשביל (בגלל) דייני ישראל" (שבת קלט ע"א).

"והמשכילים יזהירו כוזהר הרקיע (דניאל יב) - זה דין שדן דין אמת לאמתו" (בבא בתרא ח ע"ב).

"לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו (תהלים פב ה) - לפי שאינם יודעים לכוון את הדין לפיכך העולם מתמוטט" (מדרש תהלים בובר פרק פב).

"לעולם יראה דין עצמו כאילו חרב מונחת לו על צווארו וגהינום פתוחה לו מתחתיו, וידע את מי הוא דן ולפני מי הוא דן ומי עתיד להיפרע ממנו ... שנאמר: א-להים נצב בעדת אל" (רמב"ם הלכות סנהדרין פרק כג הלכה ח).⁸

מתן תורה

באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו. אמר להם: אם הלכה כמותי - חרוב זה יוכיח ... אמרו לו: אין מביאין ראיה מן החרוב. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - אמת המים יוכיחו ... אמרו לו: אין מביאין ראיה מאמת המים. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - כותלי בית המדרש יוכיחו ... גער בהם רבי יהושע, אמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה - אתם מה טיבכם? ... חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - מן השמים יוכיחו ... עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא ... אמר רבי ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול ... מצאו רבי נתן לאלהיו, אמר לו: מה עשה הקב"ה באותה שעה? - אמר לו: חייד ואמר, נצחוני בני, נצחוני בני. (תנורו של עכנאי, בבא מציעא נט ע"ב).⁹

⁷ כאן יש כבר קפיצה קוונטית ועליית מדרגה משמעותית. העימות כבר איננו בין המנהיג לציבור, אלא ישירות בינו ובין הקב"ה. ולא סתם בין מנהיג לקב"ה, כמו אולי כל הרעיון של הסתייגות מהמלוכה, כמו שאומר שמואל: "וה' אֱלֹהֵיכֶם מְלַכְכֶם" (שמואל א יב יב), אלא בין מנהיג שבא מעולמה של תורה, בין הצדיק, תלמיד החכם לקב"ה. אך דא עקא שמוטיב זה איננו נדיר כלל בעולם המחשבה של המקרא וחז"ל. בתורה: "כי שרית עם א-להים ותוכל" - במאבק יעקב והמלאך. ובתלמוד (מסכת פסחים דף קט עמוד א): "למנצח מזמור לדוד. זמרו למי שנוצחין אותו ושמה. בוא וראה שלא כמידת הקב"ה מידת בשר ודם. בשר ודם מנצחין אותו - ועצב. אבל הקדוש ברוך הוא נוצחין אותו ושמה" ובמדרש (דברים רבה פרשה ה' יג): "אמר משה: ריבונו של עולם, אתה אומר אכנו בדבר ואני אומר סלח נא! ... נראה מי נוצח אתה ה' או אני" וכן רבים אחרים. אבל כאן הביטוי באמת חריף ומיוחד: "אני ואתה עומדים בזירה", כמתגוששים בזירה הרומית. מה פשר עימות זה בין תלמיד חכם שנטל טלית ובין הקב"ה? מה בדיוק מנסה הדרשן לומר לנו? ובנוסף, צריך גם להבין מה הקשר של מדרש זה לפרשת יתרו!

⁸ הקשר הראשון האפשרי של המדרש בו פתחנו לפרשת השבוע, הוא פרשת מינוי הדיינים, המקדימה את מתן תורה (פרק יט בספר שמות, המקדים את פרק כ). לפניו, אבל גם מיד אחריה (פרשת משפטים) ויוצרת "מעטפת משפטית" סביב מתן תורה. וכמאמר חז"ל "כך התורה, דינין מלפניה ודינין מאחריה והיא באמצע" (שמות רבה ל ג). הדיין נכנס כביכול לזירה עם הקב"ה. או שיהיה שותף למעשה בראשית ו"יחליף" את הקב"ה כדיין בעולם (א-להים - זה בית דין), או שחור"ח יחריב את העולם. וגם אם יאמר הדיין: "מה לי בטורח הציבור? מה לי בדיניהם?" (תנחומא משפטים) - אין לו ברירה, כי: "חכם שהוא יודע הלכות מדרשות ואגדות, ויתום ואלמנה הולכים אצלו שיעשה דין ביניהם, והוא אומר להם: עסוק אני במשנתי, איני פנוי! ואמר לו הא-להים: מעלה אני עליך כאילו החרבת עולמי" (שמות רבה פרשה ל', מקדמה ע"ח פרשת השבוע הבא - משפטים).

⁹ ראה "נצחוני בני" אולי אפילו חריף יותר (ומפורסם פחות) במסכת בבא מציעא פו ע"א: "קא מיפלגי במתיבתא דרקייעא אם בהרת קודמת לשער לבן - טמא, ואם שער לבן קודם לבהרת - טהור. ספק, הקב"ה אומר: טהור, וכולהו מתיבתא דרקייעא אמרי: טמא. ואמרי: מאן נוכח (מי יכריע) - נוכח רבה בר נחמני. דאמר רבה בר נחמני: אני יחיד בנגעים, אני יחיד באהלות". ראה בשטיינזלץ שם באורח ההלכה ובעיונים שרבה מצטרף לצדו של הקב"ה ופוסק "טהור" כנגד כל מתיבתא דרקייעא, אבל בו בזמן נדון הדבר בבית המדרש של חכמים ופסקו כתנא קמא במשנה בנגעים (פרק ד משנה יא) שספק אם שער לבן קדם - טמא. נגד הקב"ה, נגד רבה בר נחמני שהעיד על עצמו שהוא יחיד בנגעים ובאהלות (ועכשיו הוא בעולם האמת לומד תורה במתיבתא דרקייעא) ואף נגד ר' יהושע - זה שעמד על רגליו ואמר: לא בשמים היא. הקשר שני אפשרי של המדרש בו פתחנו לפרשת השבוע, הוא מתן תורה וירידתה מהשמים לידי בני האדם. ובהם תלמידי החכמים אשר יושבים ומתנצחים בהלכה. אם יטיבו לפרש את התורה ולחיות על פיה - "ניצחו" ואם לאו - "נוצחו". "למיימינים בה - סם חיים, למשמאילים בה - סם מוות" (שבת פח ע"ב). אלא שיש קושי בגישה זו. יש הבדל מהותי בין ההתנצחות בתוך בית המדרש (תנורו של עכנאי) ואף ההתנצחות בין מתיבתא דארעא ומתיבתא דרקייעא (שיער לבן ובהרת) שם החברים ספונים בבית המדרש והדיון הוא הלכתי טהור, ובין ההתנצחות של חבר שיצא מבית המדרש ונטל תפקיד בחיים המעשיים ומתנצח משם עם הקב"ה. כאן אולי ההתנצחות היא

הזדהות המנהיג עם הציבור

בנוהג שבועולס, בשר ודם האומר לחברו: למה אתה עושה כן? הוא כועס עליו! ומשה אמר לפני הקב"ה: "למה הרעותה לעם הזה?" אלא כך אמר לפני הקב"ה: נטלתי ספר בראשית וקראתי בו וראיתי מעשיהן של דור המבול היאך נדונו - מדת הדין הייתה. ומעשה דור הפלגה ושל סדומיים היאך נדונו - ומדת הדין הייתה. העם הזה, מה עשו שנשתעבדו מכל הדורות שעברו? ואם בשביל שאמר אברהם אבינו: "במה אדע כי אירשנה" ואמרת לו: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך",¹⁰ אם כן הרי עשו וישמעאל מבניו והן צריכין להשתעבד כמו הם. ואפילו כן, היה לו להשתעבד דורו של יצחק או דורו של יעקב, לא לעם הזה שהוא בדורי!¹¹ ואם תאמר מה איכפת לי? אם כן "למה זה שלחנני" (שמות רבה פרשה ה סימן כב, סוף הפרשה).¹²

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: ועדיין לא נתקררה דעתנו ואנו חוזרים ופונים לכל שואבי המים, הדולים, מדלים ומשקים, שיריצו לנו את דבריהם ואיגרותיהם ואימייליהם בדבר פשר מדרש שמות רבה בו פתחנו.

ביישום ההלכה, בכל אותם מקרים בהם צריך לפשר בין הדרישות העקרוניות של ההלכה ובין מציאות החיים. ואגב אורחא, אולי הגענו לפירוש נוסף שלא חשבנו עליו לכתחילה. ועד כאן.

¹⁰ בראשית פרק טו - ברית בין הבתרים. עפ"י מסורת רחבה של פירושים ומדרשים, אברהם חטא בחוסר אמנה, כאשר בקש אות לקיום ההבטחה ואמר: "במה אדע כי אירשנה", אחרי שקבל מהקב"ה את הבטחת הארץ והזרע. ויש שלא מסכימים עם דעה זו. וכבר הארכנו בנושא זה בדברינו [במה אדע כי אירשנה](#) בפרשת לך לך. משה (של המדרש) כאילו אומר: אינני נכנס כעת בכל הענין של ברית בין הבתרים ובמעשה אבות (ובכל המדרשים והפירושים). מה שהיה בספר בראשית, היה. אנחנו כעת בספר שמות, בדור שלי.

¹¹ הפרט אינו מחויב לחשבונות של מהלכים היסטוריים גלובליים, כגון ברית בין הבתרים, בודאי לא על חשבון סבל היחיד. בכך אולי כבר קדם יעקב למשה וכבר בספר בראשית אנו רואים "התנגדות" לגורל ברית בין הבתרים וגזירת שעבוד מצרים. ראה מדרש תנחומא (בובר) בפרשת "וישב יעקב ... בארץ כנען" על הפסוק "ויוסף הורד מצרימה". אומר שם המדרש: "לפיכך היה יעקב מתיירא לירד למצרים, לפי שנגזר על אברהם ידע תדע כי גר יהיה זרעך. וישב לו בארץ כנען". אבל בפועל יעקב הוא שירוד למצרים ואילו משה הוא שצריך להוציא את העם משם. עצמותיו של יעקב נחות בשלום במערת המכפלה בארץ ישראל ואילו עצמותיהם של בני ישראל הוא יעקב, נושאות במשא השעבוד שאין לו קץ. המילים "דורו של יעקב" מקבלות כאן משמעות מיוחדת. הם שירדו למצרים!

¹² אפשרות שלישית, אולי הפשוטה מכולן, היא הזדהות המנהיג עם העם עד כדי עמידתו לצידם בעימותים בין הקב"ה ובינם. ומי גדול לנו ממשה, שלאחר שסירב וחזר וסירב לשליחות (ביודעו אולי מה מצפה לו בה), מרגע שלקחה על עצמו, הזדהה עמה עד כדי עימות עם הקב"ה - מי ששלח אותו ובעצם כפה אותה עליו. עד כמה שידינו משגת, מוטיב אחריות ומשא המנהיגות מופיע בחז"ל יותר בכיוון שהמנהיג צריך לסבול את שגיאות העם ותלונותיו, כמו למשל במדרש שמות רבה ז ג-ד: "אמר להם הקב"ה: בני סרבנים הם, רגזנים הם, טרחנים הם. על מנת כן תהיו מקבלים עליכם, שיהיו מקללים אתכם, שיהיו מסקלים אתכם באבנים". המוטיב ההפוך שהמנהיג נכנס לעימות עם הקב"ה מופיע שוב במשה בחטא העגל והמרגלים, כולל עונשו האישי שלא נכנס לארץ, מעט שבניאים ובעיקר בספרות החסידית, למשל בדמותו של ר' יצחק מברדיצ'ב סניגורם של ישראל.